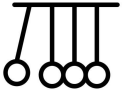

TURKEY'S UNHEARD VOICES

Neoliberalizmin Tarihçesi

ECONOMICS

Zeynep Duru Görmeli

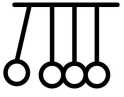

Özet

Neoliberalizm, o denli yaygınlaşmıştır ki artık pek çok kişi onu bir ideoloji olarak değil, bir “doğa yasası” olarak algılamaktadır. Keynesyenizmin enkazı arasından doğan ve seçkin çıkar grupları tarafından agresif biçimde desteklenen neoliberalizm, piyasayı yanılmaz; insan rekabetini ise erdemli olarak çerçeveler. Derinleşen eşitsizlik, kötüleşen kamusal hizmetler ve demokrasinin aşınmasına dair onlarca yıla yayılan kanıtlara rağmen, bu ideolojinin hâkimiyeti büyük ölçüde sorgulanmamaktadır. Ekonomik tabakalaşma ve marjinalleşmenin arttığı, zenginlerin herkesin pahasına daha da zenginleştiği bir dönemde siyasetçilerin temel ekonomik nedenleri görmezden gelerek bunun yerine ırk, cinsiyet ve din üzerinden bölünmeleri körüklemesi özellikle düşündürücüdür. Bu makale, neoliberalizmin ideolojik kökenlerinden uluslararası deneylerine ve Batı siyasal gücü aracılığıyla kurumsallaşmasına uzanan tarihsel gelişimini izlemekte; onun tarafsız bir ekonomik stratejiden ziyade, seçkinlerin denetimini pekiştiren ve kolektif sorumluluğu zayıflatan bilinçli olarak tasarlanmış bir sistem olduğunu savunmaktadır.

Neoliberalizm Nedir?

Neoliberalizmi basitçe tanımlamak gerekirse, ekonominin denetimini devletten özel sektöre devretmeyi amaçlayan bir siyasal ideolojidir. Ancak George Monbiot ve Peter Hutchinson, *The Invisible Doctrine* adlı kitaplarında neoliberalizmi şu şekilde tanımlar: “Merkezi inancı, rekabetin insanlığın ayırt edici özelliği olduğu bir ideoloji. Bize açgözlü ve bencil olduğumuzu söyler; fakat açgözlülük ve bencilliğin toplumsal ilerlemeye giden yolu aydınlattığını iddia eder... ‘Piyasa’ — kendi haline bırakıldığında — kimin başarıyı hak ettiğini ve kimin etmediğini belirleyecektir.” Neoliberaller, kamusal harcamalar ve sosyal programlar aracılığıyla toplumsal sonuçları değiştirmeyi hedefleyen bir devletin başarısızlığı ödüllendirdiğini, bağımlılığı teşvik ettiğini ve başarısız olanları sübvans ettiğini ileri sürer. Onlara göre insan refahını artırmanın en etkili yolu; serbest piyasa, güçlü özel mülkiyet

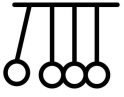
hakları ve serbest ticaretle tanımlanan kurumsal bir çerçeve içinde bireysel girişimci özgürlükleri serbest bırakmaktır.

Keynesyenizmin Yükselişi

Batılı hükümetler ve ekonomistler, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, yakın zamanda deneyimledikleri savaflara benzer bir felaketin yeniden yaşanmasını önlemek amacıyla ekonomik reformlar geliştirmeye çalışmaktaydı. Ayrıca, çoğu insan tarafından denetimsiz kapitalizm Büyük Buhran'ın temel nedeni olarak görülüyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Alman halkının yaşadığı hayal kırıklığı ve acılar, Adolf Hitler'in söylem ve fikirlerinin hızla yayılmasına zemin hazırlamıştı. Batılı hükümetler, gelecekte bu tür ekonomik istikrarsızlıklardan kaçınarak faşizmin yükselişini engelleyebileceklerine inanıyordu. Bunun yanı sıra, özellikle sosyalist bloğun vatandaşlarına istihdam, sağlık hizmetleri ve barınma güvencesi sağladığı bir dönemde, sosyalist ve komünist düşüncenin güçlenmesini de önlemek istiyorlardı. Kapitalist Batı, nüfusunu benzer biçimde tatmin edemezse devrimci sol hareketlerin yaygınlaşacağından endişe ediyordu. Batılı hükümetler kapitalizmden tamamen vazgeçmek istemiyordu; ancak halklarına temel insani haklar ve sosyal güvenlik ağıları sağlayarak alternatif siyasal ve ekonomik fikirlerin cazibesini azaltabileceklerine inanıyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1940'lar ve 1950'lerde, John Maynard Keynes'in ekonomik fikirleri öne çıkmaya başladı. Keynes'in teorisinin temelinde, toplam talebin ekonomik faaliyetin başlıca belirleyicisi olduğu düşüncesi yer alır. 1930'larda olduğu gibi toplam talep düştüğünde, ekonomi düşük üretim ve yüksek işsizlikle karakterize edilen uzun süreli bir durgunluk dönemine girebilir ve dışsal bir müdahale olmaksızın kendi kendine toparlanamayabilir.

Keynes, fiyatlar ve ücretlerin "katı" olduğunu, yani ekonomik koşullardaki değişimlere hızlı biçimde uyum sağlamadığını savunmuştur. Bu katılık, işgücü piyasasının etkin şekilde dengelenmesini engelleyerek kalıcı işsizliğe yol açar. Bu durumu çözmek için Keynes, maliye politikası yoluyla aktif devlet müdahalesini savunmuştur. Ekonomik durgunluk dönemlerinde devletlerin harcamaları artırmasını ve/veya vergileri düşürmesini, böylece talebi canlandırarak ekonomik üretimi yükseltmesini önermiştir. Bu tür kamu

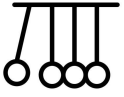
harcamalarının çarpan etkisi yaratacağını; yani başlangıçtaki harcamaların ekonomi genelinde ek harcama ve gelir artışlarına yol açacağını ileri sürmüştür. Batılı hükümetler Keynes'in fikirlerini benimsemeye başlamış ve günümüzde sosyal demokrasi olarak adlandırılan politikaları hayata geçirmiştir

Neoliberalizmin Yükselişi

Batı dünyası Keynesyen ekonomiyi benimsemeye ve sosyal demokrasilere yönelmeye devam ederken, Avusturyalı iktisatçı Friedrich von Hayek, kolektivizme aşırı vurgu yapılmasının bir toplumu kaçınılmaz olarak totaliterliğe sürükleyeceğini ileri sürmüştür. Hayek'e göre sosyal demokrasi ve kapsamlı refah politikaları bireyi aşındıracak ve zamanla otoriterliğe dönüşecekti. Hayek, etkili makroekonomik politikaların özünün (devlet harcamaları yoluyla istihdam ve enflasyonu dengeleyen politikaların) ekonomik davranışı yönlendirmek için yeterli düzeyde otorite kullanılmasına dayandığını savunmuştur. Ona göre mali teşvik olarak başlayan uygulamalar, fiyat kontrolleri, üretim kotaları ve nihayetinde tercih özgürlüğünün bastırılması gibi daha müdahaleci önlemlerin önünü açar. Bu müdahaleler, Hayek'in bakış açısına göre, kümülatif biçimde hukukun üstünlüğünü zayıflatır, özel mülkiyeti aşındırır ve karar alma süreçlerini planlamacıların elinde toplayarak otoriterliğe kapı aralar.

Ahlaki açıdan Hayek, merkezi planlamanın bireysel özerkliği yok ettiğine inanıyordu. Planlamacılara geniş bir takdir yetkisi verilmesi, yurttaşları kendi amaçları olan bireyler olarak değil, kolektif hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlar olarak görmeye yol açıyordu. Epistemolojik açıdan ise bilginin doğası gereği merkezsiz olduğunu savunmuştur. Günlük kararlar alan milyonlarca insanın sahip olduğu dağınık bilgiye tek bir otoritenin erişmesi mümkün değildir. Karmaşık ekonomileri merkezi olarak koordine etme girişimleri başarısızlığa mahkûmdur; bu da israfa, zorlamaya ve nihayetinde tiranlığa yol açar. Hayek, bu argümanlarını 1944 yılında yayımladığı *The Road to Serfdom* (Kölelik Yolu) adlı kitabında ortaya koymuştur.

Keynesyen ekonomi ortalama birey için mali istikrarı artırmış olsa da, aşırı zenginler bunu kârlarını maksimize etme imkânlarını sınırladığı için hoş karşılamamıştır. Bu nedenle Hayek'in kitabı, Keynesyen dönemin reddedilmesini; emek vergilerinin ve düzenlemelerin geri çevrilerek sınırsız kapitalizme dönüşü savunmanın bir yolu olarak gören iş çevreleri ve

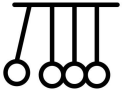

etkili kişiler tarafından benimsenmiştir. Böylece Keynesyenizmi ortadan kaldırmaya kararlı zengin bireyler, kitabın tanıtımını aktif biçimde desteklemeye başlamıştır. Örneğin, antikomünist editör ve *Reader's Digest*'in kurucu ortağı Dewitt Wallace, Hayek'in kitabının kısaltılmış bir versiyonunu yayımlatarak fikirlerini sıradan okurlar için daha anlaşılır hâle getirmeye çalışmıştır. Bir milyondan fazla yeniden baskı sipariş edilmiş; bunların çoğu, çalışanlarını bu fikirlerle etkilemek isteyen şirketler tarafından talep edilmiştir. Kitap, *Look* dergisinin yayımladığı çizgi roman uyarlamasının General Motors dâhil birçok kurumsal kanal aracılığıyla dağıtılmasının ardından daha da fazla tanınırlık kazanmıştır. Ayrıca Hayek, fikirlerinin Amerika'da daha geniş kitlelere yayılması amacıyla yüksek ücretli konuşma davetleri almaya başlamıştır.

1947 yılında Friedrich von Hayek, kendisiyle benzer görüşlere sahip kişilerle birlikte serbest piyasa ve deregülasyona dayalı kapitalizm fikirlerini daha da yaymak amacıyla Mont Pelerin Society'yi kurmuştur. Bu fikirler yaygın olarak “neoliberalizm” olarak adlandırılmış ve Charles Koch (Koch Industries), Coors Brewing Company, William Volker & Co., DuPont, General Electric gibi dünyanın en zengin kişi ve şirketleri tarafından mali olarak desteklenmiştir. Bu aktörler, Hayek'in neoliberalizmde Keynesyenizmin kendilerine yüklediği düzenlemelerden ve sorumluluklardan kurtulmanın bir yolunu görmüşlerdir. Neoliberalizm, finansal başarıyı tamamen liyakate dayalı olarak çerçevelerken, maddi kazancı da devletin —sömürü ve adaletsizlik yoluyla elde edilmiş olsa bile— asla müdahale etmemesi gereken bir tür ahlaki başarı olarak sunar. Hayek'in fikirlerinin yayılması için milyonlarca dolar harcanmasına rağmen, Keynesyen ekonomi bir süre daha ana akım ekonomik uzlaşarak varlığını sürdürmüştür.

Şili Projesi

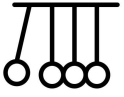
Neoliberaller, kendi politikalarını ülke içinde uygulamanın, önceden yurt dışında denenmeden zor olacağını kabul etmişlerdir. Gözlemledikleri ilk ülke Şili olmuştur. Soğuk Savaş boyunca ABD hükümeti, Şili'nin komünizme yönelmesini engellemek amacıyla ülkeye yoğun biçimde müdahil olmuş; Şili Projesi gibi girişimler aracılığıyla ekonomik ve siyasal nüfuz kullanmıştır. Şili Projesi, Soğuk Savaş sırasında ABD destekli bir girişim olup Şilili öğrencilerin ekonomi eğitimi almak üzere Chicago Üniversitesi'ne gönderilmesini kapsamaktadır. Bu proje yalnızca teknik ekonomi öğretmeyi değil, Milton Friedman gibi

—Hayek’in Mont Pelerin Society’sinin önde gelen bir üyesi ve Chicago İktisat Okulu’nun önemli bir figürü— isimler tarafından geliştirilen neoliberalizme dayalı belirli bir ideolojik dünya görüşünü aşılamaı amaçlamıştır.

Bu proje devam ederken, 1970 yılında Şili sosyalist bir lider olan Salvador Allende’yi seçmiştir. ABD, neoliberalizmi test edebileceği farklı bir yönetimin başa gelmesini istediği için Şili’yi istikrarsızlaştırmak ve bir darbe için gerekli koşulları yaratmak amacıyla milyonlarca dolar harcamış ve elindeki tüm araçları kullanmıştır. 1973’te Başkan Allende devrilmiş ve yerine, zamanla Augusto Pinochet’nin yönetimi altında birleşen bir askerî cunta gelmiştir. Pinochet, kitlesel cinayetler, işkence, cinsel şiddet, adam kaçırmalar ve solcuların sistematik biçimde hedef alınmasıyla tanımlanan faşizan bir rejime sahip acımasız bir diktatördü. Ülkedeki tüm sosyalist ve Marksist etkileri ortadan kaldırmış ve Şili’de neoliberalizmi uygulamak için son derece elverişli bir figür hâline gelmiştir. Ayrıca Chicago Üniversitesi’nde ekonomi eğitimi almış öğrenciler artık ülkelerine dönerek kitlesel özelleştirme, deregülasyon ve piyasa fundamentalizmi derslerini hayata geçirecek donanıma sahipti.

Pinochet rejimi altında geçen yıllar boyunca Şili’nin zengin seçkinleri ve Amerikan şirketleri büyük kazançlar elde etmiş; Pinochet, millîleştirme ya da devlet düzenlemesi tehdidi olmaksızın faaliyet göstermelerine izin verdiği için bu şirketler Şili’nin kaynaklarını serbestçe kullanabilmiştir. Friedrich von Hayek, Pinochet dönemi Şilisi hakkında Şilili bir gazeteciye verdiği demeçte, “Kişisel tercihim, liberalizmden yoksun bir demokratik hükümetten liberal bir diktatörlükten yanadır,” demiştir. Ayrıca *London Times*’a yazdığı bir mektupta cuntayı savunarak, “Kötülenmiş Şili’de bile, Pinochet döneminde kişisel özgürlüğün Allende dönemine kıyasla daha fazla olmadığını düşünen tek bir kişiye rastlamadım,” ifadelerini kullanmıştır. Mussolini İtalya’sı gibi tarihsel faşist rejimlere özgü devlet–sermaye birlikteliğinden farklı olarak, Pinochet rejimi faşizmin aşırı militarist ve aşırı milliyetçi otoriterliğini korurken, devleti kurumsal hâkimiyeti kolaylaştıracak biçimde yeniden yapılandırmıştır. Bu model, kimi çevrelerce “neoliberal faşizm” olarak adlandırılan anlayışın temelini atmıştır.

Reaganizm ve Thatcherizm

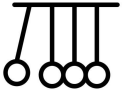
Şili Projesi tamamlanıp neoliberalizmin egemen sınıfa hizmet ettiği kanıtlandıktan sonra, bu ideolojinin Batı'ya taşınmasının zamanı gelmiştir. Bu süreç, Birleşik Krallık'ta Başbakan Margaret Thatcher'ın adını taşıyan Thatcherizm ve ABD'de Başkan Ronald Reagan'ın adını taşıyan Reaganizm biçimlerinde gerçekleşmiştir; her ne kadar teknik olarak neoliberal politikalar ABD'de Jimmy Carter döneminde başlamış olsa da. Reaganizm; deregülasyon, özelleştirme, vergi indirimleri, sosyal harcamaların azaltılması ve sendika karşıtı politikalar üzerine odaklanmıştır. Benzer politikalar Britanya'da da Thatcher döneminde hayata geçirilmiş; demiryolları ve diğer kamu hizmetleri özelleştirilmiş, kafa vergisi (poll tax) uygulanmış, kamu konutları özel çıkar gruplarına satılmış, cezaevi sistemi özelleştirilmiş ve benzeri reformlar gerçekleştirilmiştir.

Bu reformların amacı ekonomiyi güçlendirmektir; ancak gerçekte ne Britanya ne de ABD 1980'lerde kayda değer bir ekonomik performans sergileyebilmiştir. Bu durum, neoliberalizmin kapitalistlerin beklentilerine bir çözüm olmadığını göstermektedir. ABD'de enflasyon 1981'de %9,6'ya, ardından %4'ün altına; Britanya'da ise 1980'de %22'den 1981'de %12'ye, 1982'de %5,4'e ve 1983-84'te %4'ün altına düşmüş olsa da, bu gelişmeler için hükümetlere fazla kredi vermek mümkün değildir. Enflasyonun düşmesi, kısmen yüksek işsizlik (Reagan döneminde ABD'de ortalama %7,5; Thatcher döneminde Birleşik Krallık'ta %10'un üzerinde), resesyon ve ithal malların ucuzlaması gibi etkenlerden kaynaklanmıştır.

Bu neoliberal dönüşümün bir diğer boyutu ise, daha sonra hükümetlere sunulan politikaları fiilen üreten ve karanlık para kaynaklarıyla finanse edilen düşünce kuruluşlarıdır. İnsanlık tarihinin en zengin isimlerinden olan Koch kardeşlerin, aşırı neoliberal politikalar için lobi yapmak amacıyla kapsamlı bir düşünce kuruluşları ağı kurdukları ortaya çıkarılmıştır.

Sonuç

Bu ideoloji, piyasayı güçlü ve "hak edenleri" ödüllendiren yanılmaz bir mekanizma olarak ele alırken, piyasaların insan acılarına kayıtsız olduğu gerçeğini göz ardı eder. Piyasa fundamentalizmi neoliberalizmin temel bir bileşeni olduğundan, piyasalar sağlık, sosyal hizmetler ve eğitim gibi aslında uygun olmadıkları alanlara zorla sokulmaktadır. Bu durum,

hayati hizmetlere erişimi ödeme gücüne bağlayarak eşitsizliği derinleştirir. Ayrıca yaşamın her alanının piyasa mantığına tabi kılınması, yurttaşları bireyler olarak değil tüketiciler olarak konumlandırır; bu da kolektif sorumluluk ve toplumsal dayanışma duygusunu zayıflatır.

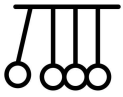
Toplum, maddi kazancın tamamen liyakate dayalı olduğu ve sıkı çalışmayla elde edilebileceği fikriyle şartlandırıldığında, daha düşük ekonomik statüde olan bireyleri daha değersiz görme eğilimi ortaya çıkar. Irksal ayrımcılık gibi çeşitli nedenlerden ötürü marjinalleştirilmiş topluluklar daha az fırsata sahip olduklarından hiyerarşinin alt basamaklarında kalırlar. Bu yoğunlaşma sonucunda, tüm bir topluluk tembel ve başarıyı hak etmeyen bir grup olarak algılanabilir. Ayrıca, sürekli çalışmanın başarıyı garanti ettiğine inanmak, bu vaat gerçekleşmediğinde sistemi sorgulamak yerine başkalarını dışlamayı ve suçlamayı kolaylaştırır. Bu durum, faşizan söylemlerin yükselmesi için elverişli bir zemin yaratır. Çok çalışmanın verimli bir yaşam için yeterli olduğuna inanmak rahatlatıcıdır; ancak kendilerine çok çalışmaları söylenen birçok insan gerçekten çok çalışmış ve buna rağmen hayal kırıklığıyla karşılaşmıştır. Çabanın refaha eşit olduğu vaadi, sermayeyi emeğin, ayrıcalığı eşitliğin önüne koyacak şekilde tasarlanmış bir ekonomik sistemde giderek bir mite dönüşmektedir.

Neoliberalizm, büyük ölçüde zengin ve güçlü seçkinler tarafından finanse edilen ve onların çıkarlarına hitap eden bir ideolojidir. Hükümetler deregülasyon, özelleştirme ve neoliberal politikalar benimsedikçe, egemen sınıf daha fazla servet biriktirir ve siyasetçiler ile devlet kurumları üzerindeki etkisini artırır. Kapitalist demokrasilerde sermaye, bir tür seçimsel etki aracı olarak işlev görür. Neoliberalizm, denetimsiz kapitalizmin önündeki engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, bunun sonucunda bürokratlar ve oligarklar üretir.

Kaynakça

Monbiot, George, and Peter Hutchinson. *The Invisible Doctrine: The Secret History of Neoliberalism*. 2024.

“Keynesian Economics.” *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/money/economics/Keynesian-economics>. Accessed 10 July 2025.

Mayer, Jane. "Tea Party Billionaire Behind the Scenes." *The Guardian*, 13 Oct. 2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/13/tea-party-billionaire-koch-brothers>. Accessed 12 July 2025.

Audier, Serge. "Hayek and Neoliberalism." *The Neoliberal Age?*, Presses Universitaires François-Rabelais, 2012, <https://books.openedition.org/pufr/4464?lang=en>. Accessed 11 July 2025.

Perelman, Michael. "The Road from Serfdom." *CounterPunch*, 17 Nov. 2006, <https://www.counterpunch.org/2006/11/17/the-road-from-serfdom/>. Accessed 11 July 2025.

"Salvador Allende." *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Salvador-Allende>. Accessed 10 July 2025.

"Aggregate Demand." *Library of Economics and Liberty*, <https://www.econlib.org/library/Topics/Details/aggregatedemand.html>. Accessed 10 July 2025.